

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ, ÎN PERIOADA POST 1990

Rezumat: Cercetarea își propune să investigheze învățământul în limbile materne turcă și tătară din România din două perspective: reconstrucția paradigmei educaționale dominante și schița unei istorii a educației în limbile turcă și tătară.

La un prim nivel, cercetarea reconstruiește paradigma educațională dominantă în rândul elitelor turcești și tătare prin analiza subiectului educației în limba maternă în contextul programului etno-politic general al elitelor minoritare, prin identificarea actorilor politici relevanți în ceea ce privește educația celor două minorități, dar și a principalelor dezbateri pe această temă. La un al doilea nivel (schița istorică), analiza identifică momentele de cotitură istorice majore ale învățământului în limbile turcă și tătară, schițând o periodizare a proceselor educaționale și instituționale. Subliniind realitatea instituțională actuală a educației în limbile turcă și tătară, cercetarea va oferi o privire asupra modului în care două minorități din România, cu un profil istoric și cultural similar, se angajează sau nu în diferite forme de învățământ în limba maternă. Cercetarea se bazează pe metode calitative: interviuri structurate și semi structurate cu actori politici, experți în educație, membri ai celor două minorități, pe analiza textului programelor politice, texte jurnalistice și nu în ultimul rând pe analiza legislației.

Cuvinte-cheie: limba maternă, învățământ, minorități naționale, turci, tătari, post-1990.

Introducere

Cercetarea are ca scop analiza învățământului în limbile materne turcă și tătară din România din două perspective: reconstrucția paradigmei educaționale dominante a elitelor celor două minorități și schița unei istorii a educației în limbile turcă și tătară.

La un prim nivel, am reconstruit paradigma educațională dominantă în rândul elitelor turcești și tătare prin analiza educației în contextul programului etno-politic general al elitelor minoritare, prin identificarea actorilor politici

* Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj Napoca. E-mail: adriana.tamasan@gmail.com.

relevanți în ceea ce privește educația celor două minorități, dar și a principalelor dezbateri pe această temă. La un al doilea nivel, am identificat momentele de cotitură istorice majore ale educației în limbile turcă și tătară, schițând o periodizare a proceselor educaționale și instituționale. Subliniind realitatea instituțională actuală a educației în limbile turcă și tătară, cercetarea investighează modul în care două minorități din România, cu un profil istoric și cultural similar, se angajează sau nu în diferite forme de învățământ în limba maternă. Cercetarea se bazează pe metode calitative: interviuri structurate și semi structurate cu actori politici, experți în educație, membri ai celor două minorități, pe analiza textului programelor politice minoritare, a textelor jurnalistice și nu în ultimul rând pe analiza legislației în domeniul educației.

Învățământul în limbile turcă și tătară post 1990: legislația și situația de facto.

În perioada regimului comunist deși conform legislației în domeniul educației, era asigurat dreptul de a studia în limba maternă, regimul comunist nu a respectat prevederile legislative, ca în multe alte domenii scopul său fiind omogenizarea populației.¹ Între 1948 și 1956-1957, învățământul în limba turcă a supraviețuit, dar într-un context de scădere a unităților școlare și a personalului didactic, iar ultima formă de învățământ în limba tătară, Secția de Limba Tătară din cadrul Facultății de Limbi Orientale a Universității din București a fost desființată în 1977, în timp ce literatura și publicațiile mass-media în cele două limbi, turcă și tătară au dispărut în totalitate. Migrația urban-rural și procesele de urbanizare și industrializare au însemnat și în cazul tătarilor, ca în cazul tuturor comunităților tradiționale o distrugere a nucleelor sociale de difuzare a culturii și implicit a limbii materne. Limba tătară a supraviețuit totuși în comunism, continuând să fie vorbită în comunitate, dar strict în contexte private sau sociale restrânse, în familie și în cadrul unor evenimente comunitare, laice sau religioase.

Recâștigarea dreptului la învățământul în limba maternă a avut loc abia după 1990, odată cu adoptarea noii Legi a Educației din 1995, care prevedea reintroducerea învățământului în limbile minorităților naționale la toate nivelurile, formele și tipurile de învățământ (art. 118), pe baza cererilor venite din partea comunităților. În afară de garantarea dreptului de a se instrui în limba maternă, Legea Educației prevedea la articolul 121 obligativitatea asigurării pentru minoritățile naționale care frecventează școli cu predare în limba română, la cerere, ca disciplina de studiu, *Limba și literatura maternă* și

¹ Ernest Oberländer Târnoveanu Ernest și Adam Volker, *Tătarii din România. Schiță istorică – secolele XIII-XX*, în „Tătarii din România - teme identitare. Tatars in Romania - Problems of Identity”, Editura Centrul pentru Drepturile Omului Apador-CH, București, 2005, p. 8.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

Istoria și tradițiile minorității naționale respective.² Astfel, în afară de elevii care se instruiesc în unități școlare cu predare în limba maternă, un important număr de elevi, aparținând minorităților naționale, aleg să se înscrie în școli cu predare în limba română, studiind limba maternă la cerere.³ Este vorba despre elevi provenind în special din rândul minorităților mai reduse ca număr,⁴ aceste minorități fiind principalele beneficiare ale acestui tip de program pentru învățarea limbii materne.

În ciuda obstacolelor specifice reconstrucției învățământului în limba maternă, în cazul minorităților mici, ca dificultățile de constituire a grupelor de elevi pentru studiul limbii materne, numărul insuficient de cadre didactice cu studii de specialitate și lipsa manualelor, cea mai mare parte a minorităților mici au valorificat noul context legislativ favorabil, post-1990, adaptând formele de învățământ permise prin lege în funcție de necesitățile, cererile și profilul demografic și al distribuției geografice, specifice fiecărei minorități.

Unele dintre ele au reușit constituirea unui învățământ cu predare în limba maternă, înființat la cererea acestor comunități, ca în cazul germanilor, cehilor, slovacilor, ucrainenilor Alte minorități, ca și croații, au optat pentru un sistem de învățământ cu predare parțială în limba maternă, sistem în care copiii minoritari studiază și în limba română și în limba minoritară. În anumite cazuri sistemul parțial funcționează în paralel cu studierea limbii materne în cadrul sistemului de învățământ în limba română, cum este cazul turcilor. Alături de aceștia, minorități ca bulgarii, grecii, polonezii, rușii lipoveni, studiază limba maternă în școlile publice, pe baza cererilor părinților.⁵ În cazul altor minorități, cum este cea tătară, nu au până în prezent nicio formă de învățământ în limba maternă, fiind angrenați încă din anii '90, în baza componentei turco-islamice a identității lor, sistemului de învățământ în limba turcă.

Limba turcă, element al politicii de stat protector a Turciei post-1990

După sfârșitul Războiului Rece și dezmembrarea blocului comunist, Turcia și-a asumat rolul de protector al minorităților musulmane din Balcani, încercând să mențină stabilitatea regională și importanța sa geostrategică în regiune. Practic, din această perioadă Turcia a început să fie prezentă în Balcani în mod activ, astfel că politica de stat protector față de grupurile înrudite din Balcani a început să fie și mai puternic pliată obiectivelor politicii externe, utilizând în mod suprapus instrumente și practici din structura de

² Oana Chelaru-Murăruș, *National Minorities in Romania Revisited. Educational Policies and the Protection of the Linguistic (Human) Rights*, Editura Universității București, 2017, p. 49.

³ Ernest Oberländer Târnoveanu Ernest și Adam Volker, *Tătarii din România. Schiță istorică – secolele XIII-XX*, în „Tătarii din România - teme identitare. Tatars in Romania - Problems of Identity”, Editura Centrul pentru Drepturile Omului Apador-CH, București, 2005, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ *Ibidem*, pp. 4, 18.

politică externă și având în acest fel implicații directe asupra evoluției acestor grupuri în statele lor gazdă.

Imediat după 1990 elementul etnic turc a constituit punctul de referință în politica de stat protector a Turciei, care era un amalgam între o politică de responsabilitate națională și o politică de integrare culturală, bazată în primul rând pe sprijinul moral și financiar pentru consolidarea identității turce în regiune. Principalele strategii ale politicii de stat protector în această perioadă au fost suportul acordat partidelor minorităților turce din regiune și promovarea reluării educației și a studiului limbii turce prin asigurarea de materiale didactice și acordarea de burse de studiu în Turcia generațiilor tinere. Discursul oficial asupra regiunii Balcanilor accentua în această perioadă minoritățile turce din regiune ca un punct de cooperare și de stabilire a unor relații bilaterale cu statele din regiune.⁶ În această perioadă, pentru că nu exista o instituție care să coordoneze această politică, principalii agenți ai politicii *protectoare* au fost ambasadele, Ministerul Educației și, nu în ultimul rând, liderii partidelor politice ale minorităților, care se aflau în relații formale amiabile cu oficialii statului turc.

Popularizarea și susținerea limbii turce a rămas o dimensiune strategică a politicii externe a Turciei și după trecerea în 2000 la discursul promovat în politica externă, cunoscut și sub numele de „neo-otomanism” datorită referințelor la moștenirea culturală otomană, la originile otomane și la cultura musulmanilor din Balcani. Tendința a fost consolidată după venirea la putere a AKP în 2002 când scopul noii politici externe turce a devenit consolidarea potențialului de putere *soft* al Turciei. Este vorba, mai exact, despre acumularea de influență politică, economică, diplomatică și culturală în fostele teritorii otomane și în alte regiuni unde Turcia are interese regionale și strategice,⁷ bazându-se în acest sens pe restabilirea relațiilor culturale și economice cu regiunile respective.⁸ Discursurile diplomației turce accentuau în acest nou context al politicii externe ideea limbii turce ca limbă de comunicare în toate teritoriile cu care Turcia împarte o istorie, o cultură comună, ca Balcanii și Asia Centrală, unde trăiesc comunități importante de religie islamică. Practic, scopul era de a transforma limba turcă în aceste teritorii într-o limbă de comunicare, într-o *lingua franca*, iar cultura turcă, într-un soi de

⁶ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Between neo-Ottomanist kin policy in the Balkans and Transnational Kin economics in the EU*, în „Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, nr. 3, 2015, p. 57.

⁷ Zeynep Atalay, *Civil Society as Soft Power: Islamic NGOs and Turkish Foreign Policy*, în „Turkey between Nationalism and Globalization”, R. Kastoryano (ed.), Routledge, New York, 2013, 173.

⁸ *Ibidem*.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

cultura franca.⁹ În acest sens, în era AKP, alături de consulate și ambasade, Turcia a acționat prin intermediul mai multor actori statali, Agenția de Dezvoltare și Cooperare Turcă (TIKA) sau Institutul Cultural Turc *Yunus Emre*, care prin prezența lor în teren au stabilit un contact direct atât cu autoritățile statelor-gazdă, dar și cu comunitățile locale din regiunea Balcanilor în principal prin intermediul partidelor și al organizațiilor reprezentative organizate pe baze religioase sau etnice, dar și al administrațiilor religioase ale comunităților musulmane din aceste state.

Statul turc a susținut și s-a implicat activ în reorganizarea unui învățământ în limba turcă, încă din anii 1990. Prin stabilirea unei colaborări între Ambasada de la București, Consulatul General Turc la Constanța și Ministerul Educației Naționale, în baza unei legislații care era favorabilă stabilirii legăturilor cu statul-mamă în domeniul educației, Turcia a trimis comunității din Dobrogea manuale școlare care au fost adaptate programelor aprobate prin ordin de ministru, materiale didactice auxiliare, a organizat cursuri de perfecționare pentru cadrele didactice de limbă turcă cu specialiști din Turcia și a acordat de burse de studiu pentru studierea limbii turce în facultăți de filologie din Turcia.¹⁰

Una dintre cele mai importante contribuții la învățământul în limba turcă în perioada post-1990 a fost reînființarea Seminarului Musulman din Medgidia, sub forma Colegiului Național *Kemal Atatürk*, punându-se în acest fel bazele singurei instituții de învățământ gimnazial și liceal cu predare parțială în limba turcă din România și în același timp a singurei instituții care asigură formarea de imami pentru cultul musulman. Reînființarea *Seminarului* a fost practic rezultatul relaționării la nivel oficial dintre comunitatea locală, autoritățile române și statul turc, ca stat-mamă, care a avut ca rezultat încheierea în iulie 1995 a unui protocol de colaborare între Ministerul Învățământului din România și Președinția Afacerilor Religioase din Turcia (Diyanet). În acest fel, învățământul (religios și de limbă turcă) devenea câmpul primelor interacțiuni între statul turc și comunitatea din Dobrogea. Turcia și-a asumat sprijinul financiar, intermediat prin Ministerul Educației din Turcia și prin Diyanet,¹¹ pentru cheltuielile de cazare, masă, haine și rechizite pentru elevii din această unitate de învățământ. În prezent, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are, pe lângă profilurile inițiale, teologie islamică și pedagogic, și filologie¹² și matematică-informatică, fiecare cu câte o clasă pe fiecare nivel. Limba de predare în cadrul profilelor este limba română, cu

⁹ Ayhan Kaya și Ayşe Tecmen, *The role of common cultural heritage in external promotion of Modern Turkey*, Yunus Emre Cultural Center. Working Paper, nr. 4, Istanbul Bilgi Universities, European Institute, 2011, p. 11.

¹⁰ Interviu cu expert educație pentru limbile turcă, greacă, armeană, italiană, 17 aprilie 2019.

¹¹ Interviu cu expert în educație, 18 septembrie 2013.

¹² *Ibidem*.

excepția claselor de teologie islamică,¹³ unde funcționează forma de predare parțială în limba turcă, fiind vorba despre disciplinele de specialitate, cum ar fi, spre exemplu, studiul Coranului. În rest, începând de la clasele gimnaziale și de liceu, practic la toate nivelurile, elevii învață **limba turcă** drept limbă maternă, în medie 3-4 ore pe săptămână. Cheltuielile pentru manualele de limbă maternă turcă și religie islamică au fost și sunt în continuare asigurate de partea turcă.¹⁴ Alături de adoptarea unei programe de învățământ similară cu cea utilizată în liceele teologice din Turcia,¹⁵ conform înțelegerilor intervenite între ministerele de învățământ, cadrele didactice de specialitate pentru limba turcă și disciplinele teologice sunt asigurate de partea turcă, ce își asumă și salarizarea lor.¹⁶

În perioada 2010-2015, domeniul învățământului în limba turcă a devenit apanajul a unor instituții care funcționează ca instrumente ale diplomației turce, Institutul Cultural Yunus Emre și TIKa, care și-au deschis filiale în România în această perioadă.

Primele proiecte ale TIKa în România care au vizat comunitatea turcilor și tătarilor din Dobrogea s-au axat asupra domeniului educației, obiectivul direct fiind susținerea învățământului în limba turcă din Dobrogea, de la nivel primar și până la nivel universitar, în acord cu politica agenției de susținere a utilizării limbii turce. În octombrie 2015 TIKa a amenajat și a dotat cu echipamente tehnice și cărți Lectoratul de Limbă, Cultură și Civilizație Turcă *Mehmet Akif Ersoy*, din cadrul Facultății de Litere a Universității *Ovidius*. În cadrul proiectului *În fiecare școală, o clasă de limba turcă* au fost dotate laboratoarele de limba turcă din școli și licee din Dobrogea, atât din Constanța, Mangalia, Medgidia, dar și din localități rurale Cobadin, Castelu și Făurei. Proiectul a avut ca grup-țintă școlile din localitățile cu comunități mai numeroase de etnici turci și tătari, în care învață elevi din cele două comunități și care studiază limba turcă ca limbă maternă. De asemenea, proiectele educaționale ale TIKa au vizat dotări la grădinița bilingvă româno-turcă *Zübeyde Hanım* din Constanța și renovarea grădiniței bilingve româno-turce din Medgidia, structură a Colegiului Național *Kemal Atatürk*, unde majoritatea cadrelor didactice, cât și a copiilor care frecventează grădinița sunt de etnie turcă sau tătară.

În paralel cu implicarea directă a TIKa în domeniul învățământului în limba turcă, centrul cultural Yunus Emre de la Constanța susține învățarea și

¹³ Alături de teologie islamică, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are clase cu profil pedagogic – specializarea educator, învățător, clase cu profil uman – specializarea filologie și câte o clasă cu profil real – specializarea matematică-informatică.

¹⁴ Articolul 6 din Protocolul privind asigurarea condițiilor de funcționare a Liceului Teologic Musulman și Pedagogic *Mustafa Kemal Atatürk* din Medgidia.

¹⁵ Interviu cu membru al elitei religioase, 22 mai 2014.

¹⁶ Articolul 10 din Protocolul privind asigurarea condițiilor de funcționare a Liceului Teologic Musulman și Pedagogic *Mustafa Kemal Atatürk* din Medgidia.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

popularizare a limbii turce prin organizarea de cursuri de limbă turcă susținute de profesori veniți din Turcia, absolvenți ai unor Facultăți de Litere de acolo, care rezidează în România pentru perioada în care predau în cadrul centrului.

Ca urmare a izolării de Turcia în anii comunismului și a lipsei unui învățământ în limba turcă în această perioadă, forma limbii turce vorbite este una mai arhaică, lipsită de neologisme preluate pe parcursul secolului XX. Astfel, cursurile de limbă turcă din cadrul *Yunus Emre*, la fel ca orele de limba maternă turcă din cadrul învățământului de stat, asigură racordarea noilor generații la limba turcă literară din Turcia, contracarând în același timp tendința existentă mai ales la nivelul generațiilor tinere de pierdere a limbii materne. Nu în ultimul rând, unul dintre efecte este orientarea tinerilor de etnie tătară spre studiul limbii turce, pe lângă faptul că majoritatea studiază limba turcă drept limbă maternă în școli.¹⁷ Motivele invocate sunt legate de utilitatea cunoașterii limbii turce, care le oferă perspective practice, ca posibilitatea accesării unor burse de studii în Turcia sau posibilitatea unei viitoare integrări pe piața muncii.¹⁸

Conturarea paradigmelor educaționale la minoritățile turcă și tătară: între pragmatism și influențe ideologice

Imediat după 1990, cele două organizații reprezentative UDTTMR și UDTR și-au asumat, în cadrul peisajului comunitar, rolul de organizație reprezentativă a comunității tătare fiind singura organizație cu acest profil recunoscută de guvernul României, beneficiind de dreptul de a trimite un reprezentant în Parlamentul României, și administrând ca membră a Consiliului Minorităților Naționale, resursele financiare alocate minorității tătare de la bugetul de stat, alocate fiecărei minorități. Astfel UDTTMR și UDTR au constituit cadrul prin care membrii minorității tătare au participat la destinul propriei comunități. Participarea include definirea strategiei parlamentare prin care se promovează interesele comunității, modul în care au fost folosite resursele financiare ale statului pentru protecția și dezvoltarea minorității, identificarea activităților culturale reprezentative pentru tătari și turci și nu în ultimul rând politica în domeniul învățământului.

Politicile uniunii au fost influențate în toate domeniile de obiectivele politice și orientările ideologice ale clasei politice turce și tătare, care s-a succedat la conducerea uniunii în perioada post-1990.

La nivel oficial putem observa câteva orientări ideologice majore: una spre Turcia și lumea turcică, în virtutea afinităților istorice, culturale și

¹⁷ Limba tătară nu există ca limbă de studiu în cadrul învățământului de stat. Limba tătară este predată doar în cadrul școlilor comunitare, care funcționează din anul 2006 în cadrul filialelor mai mari ale UDTTMR, și din 2008-2009 ca materie opțională în cadrul unui număr restrâns de școli din județul Constanța.

¹⁸ Interviu cu A. B., etnic tătar, 28 iulie 2014; Interviu cu N. O., etnic tătar, 23 septembrie 2013.

religioase, care s-a interferat cu orientarea, spre România¹⁹, țara-gazdă, și cea mai recent formulată orientare, înspre cultura și valorile culturii europene²⁰. În cazul tătarilor poate fi identificată și o orientare spre Crimeea, teritoriul de origine, și implicit spre valorile specifice propriei etnii. Toate aceste orientări au alternat în funcție de dinamica legăturilor diplomatice, economice și culturale dintre statul român pe de o parte, cele două organizații reprezentative pe de altă parte, cu statul turc și în cazul tătarilor, cu organizații reprezentative ale tătarilor aflați în teritoriul de origine, Crimeea.

În cazul turcilor orientarea spre Turcia a însemnat întoarcerea firească înspre patria-mamă, Republica Turcia, moștenitoare a Imperiului Otoman. În cazul tătarilor, deși teritoriul de origine era Crimeea, lipsa oricărui tip de legătură, oficială sau individuală, în perioada imediat următoare căderii regimului comunist, plasarea acesteia în sfera de influență a URSS, în condițiile în care, în Ucraina, stat de care aparținea peninsula crimeeană, regimul comunist a căzut abia în 1990, a determinat poziționarea sub protecția Turciei, membră NATO, și putere economică emergentă pe plan mondial, care dispunea de capacitatea de a le oferi protecția morală și materială.

În cazul particular al tătarilor, în perioada 1990-2005, orientarea spre Turcia, constituie orientarea predominantă argumentată prin apartenența tătarilor la lumea turcică, în virtutea originilor turcice comune, plasate din punct de vedere teritorial în Asia Centrală, dar și în virtutea istoriei otomane comune, care îi unește prin apartenența Dobrogei și apoi a Crimeei, la Imperiul Otoman.

La nivelul politicilor etnice orientarea ideologică spre Turcia s-a concretizat prin ralierea elitei tătare de la începutul anilor '90 alături de cea a etnicilor turci la cultura turcă și angajarea lor în reactivarea identității etnice turce, reflectându-se mai ales în efortul susținut al elitei tătare de refacere a învățământului în limba turcă²¹. Din statutul UDTTMR din 1990 reiese că limba maternă, pe care uniunea își propunea ca obiectiv să o promoveze prin învățământ, publicații și emisiuni radio și de televiziune, era limba turcă²². Nu în ultimul rând un alt obiectiv a programului politic al UDTTMR, din 1990 era „ridicarea standardului cultural al populației turco-tătare, înțeleasă a se realiza prin însușirea limbii literare turce și organizarea unui învățământ de stat în limba turcă literară”²³.

Această abordare și implicarea efectivă a intelectualilor tătari în revitalizarea învățământului în limba turcă în primii ani după 1990 a însemnat

¹⁹ Interviu cu G. E., etnic tătar, 18 septembrie 2013.

²⁰ Interviu cu N. I., etnic tătar, 26 mai 2014.

²¹ *Ibidem*.

²² *Statutul Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România* (1990), Arhiva Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale; *Statutul Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România*, în „Karadeniz”, an V, nr. 5-6 (34), 1995, p. 4.

²³ *Ibidem*.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

pe termen lung eșecul organizării unui învățământ în limba tătară. La momentul respectiv, însă, a fost considerată de liderii tătari un imperativ pragmatic, în condițiile politice și economice, ale perioadei post-1990, impulsionați de disponibilitatea Turciei de a-și asuma, rolul de stat protector în abordarea nu doar a comunității turce ci și a celei tătare.²⁴

Această poziționare a Turciei venea așa cum am arătat anterior ca o consecință a obiectivelor politicii externe turce după sfârșitul Războiului Rece, în cadrul căreia Una dintre principalele strategii a fost promovarea reluării educației și a studiului limbii turce în rândul comunităților musulmane din fostele teritorii ale Imperiului Otoman. Astfel, investițiile concrete ale Turciei în revitalizarea imediată a unor instituții fundamentale pentru învățământul în limba turcă, contribuția sa în formarea cadrelor didactice de limba turcă și asigurarea materialelor didactice necesare în procesul de predare au constituit argumente decisive în orientarea elitei tătare, în acest sens.²⁵

Implicațiile de natură pragmatică ale acestei poziționări a tătarilor reies din afirmațiile din acea perioadă ale liderilor în chestiunea referitoare la reorganizarea învățământului în limba turcă, context în care se afirma datoria morală a Turciei, din poziția sa de stat-mamă (*Anavatan*), de a contribui material la reconstrucția culturii și limbii turce în cadrul comunității din Dobrogea.

În biografia recent publicată de liderul tătar din acea perioadă, profesorul Tahsin Gemil, el spune că spune, că în ciuda preocupării pentru limba și cultura turcă, de fapt, scopul final al obiectivelor politice stabilite după 1990 era un program de renaștere națională al tătarilor din România, axat pe cele trei coordonate principale ale identității naționale: învățământul, cultura și religia.²⁶ Fostul lider al tătarilor explică investirea eforturilor tătare, la începutul anilor '90, în reînființarea Seminarului Musulman prin contribuția acestei instituții de învățământ la formarea elitei tătare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Această elită a stat la baza mișcării naționale tătare care a avut un rol esențial în educarea populației tătare cu privire la cultura națională. Reînființarea Seminarului trebuia să fie primul pas în recrearea acestei elite, anihilate de regimul communist, care urma să fie baza pentru reconstruirea celor trei domenii esențiale ale identității tătare: învățământul, cultura și religia.²⁷ Preferința pentru limba turcă este motivată prin imaginea negativă a tatarilor, de *invadatori barbari*²⁸ în mentalul colectiv românesc, prin lipsa unui

²⁴ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 25 iunie 2014.

²⁵ Nurcan Özgür Baklacioglu, *Between neo-Ottomanist kin policy in the Balkans and Transnational Kin economics in the EU*, în „Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, nr. 3, 2015, p. 57.

²⁶ Tasin Gemil, *Pe drumurile istoriei*, vol. 1. Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 439.

²⁷ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 7 aprilie 2019.

²⁸ Confuzia dintre etnonimul tătar și mongol și asocierea tătarilor cu imaginea de barbari este o consecință a unei campanii de defăimare dusă de Biserica Catolică, după marea invazie

stat tătar (Crimeea fiind parte a Ucrainei până la anexarea de către Rusia în 2014), prin incompatibilitatea dintre alfabetul chirilic folosit de tătarii din Crimeea și cel latin, folosit de cei din Dobrogea, prin piedicile venite din partea autorităților ucraineene care se opuneau trecerii la alfabetul latin, prin lipsa manualelor și a profesorilor specializați de limba tătară și imposibilitatea pregătirii lor în teritoriul de origine Crimeea, rămasă în sfera de influență rusă și după 1990, prin existența posibilității pregătirii de cadre didactice în Turcia și disponibilitatea statului turc de a trimite în etapa de început a reorganizării învățământului în limba turcă, a unor cadre didactice specializate.

Nu în ultimul rând, un alt argument pentru susținerea culturii și a limbii turce de către tătarii după 1990 îl constituie aserțiunea unei părți a elitei tătare din acea perioadă la curentul ideologic panturcic,²⁹ popular în Turcia după căderea blocului comunist. Cooptarea liderului tătar din acea perioadă, Tahsin Gemil, la întâlnirile organizate de Turcia în cadrul megaproiectului de creare a unui *commonwealth* turcic, după model britanic, în care problema limbii comune ocupa un loc central, a avut avut cu siguranță o influență majoră în orientarea ideologică panturcică a intelectualilor tătarii aflați în jurul său și care hotărau politica UDTTMR în acea perioadă.³⁰ Panturcismul susține unitatea etnică, culturală și lingvistică a tuturor popoarelor turce din fostele teritorii ale imperiilor Otoman și Rus și accentuează necesitatea unei limbi comune pentru toate popoarele turce, fie prin impunerea limbii turce ca *lingua franca* pentru aceste popoare, fie prin crearea unei noi limbi, pe baza elementelor comune dintre limba turcă și limbile turce (tătară, azeră, kârgază, turkmenă).³¹

Alături de originile turce comune situate în Asia Centrală, liderii tătarii din anii '90 consideră poziționarea lor ca o continuare a unei tradiții de la începutul secolului XX, de formare a intelectualilor tătarii în învățământul de limbă turcă în special în cadrul Seminarului Musulman de la Medgidia. Astfel faptul că limba turcă constituia limba cultă a intelectualității tătare din perioada interbelică, faptul că Turcia a constituit locul în care aceștia își desăvârșeau studiile, formându-se în spiritul culturii turce, scriind și publicând în Dobrogea reviste de limbă turcă, reprezintă argumente în sensul

mongolă din 1241-1242, împotriva tătarilor. În aceeași carte biografică, istoricul tătar afirmă că istoriografia rusă a promovat sute de ani, această imagine de barbari a tătarilor, pentru a-și justifica programul expansionist în teritoriile locuite de tătarii (vezi Tasin Gemil, *op.cit.*, pp. 440 - 441).

²⁹ Interviu cu G. B., etnic tătar, 3 aprilie 2014; Interviu cu N.Y., etnic tătar, 3 aprilie 2014; Interviu cu etnic tătar, 28 iulie 2014.

³⁰ Tasin Gemil, *op.cit.*, pp.433-434.

³¹ *Ibidem*; Ideea unei limbi comune, ca mijloc de apropiere între popoarele turce a aparținut la origini intelectualului tătar Ismail Gasprinski (1851-1914), unul dintre inițiatorii și susținătorii ideologiei pan-turciste (vezi Jacob M. Landau, *Pan Turkism from Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press, Bloomington, 1996, p.212).

poziționării acțiunilor de la începutul anilor '90, într-un proces de recuperare și continuare a acestei tradiții interbelice.³² Mai mult, invocând ideea unității și solidarității lumii turcice și folosirea unei limbi panturce, și subliniind ralierea liderului naționalist tătar dobrogean Müstecep Ülküsal, la aceste idei (și denumirea folosită de acesta în perioada interbelică pentru a-i desemna pe tătari, aceea de *turci crimeeni*, o mare parte a discursului elitelor de la începutul anilor '90 se situează într-o continuare a acestei tendințe ideologice preponderente în perioada interbelică.³³

Este o tendință care se păstrează până în anul 2005, perioadă care coincide atât cu o schimbare la nivelul conducerii uniunii, dar în același timp se suprapune momentului aderării la Uniunea Europeană, fapt care aduce o nouă abordare în autopercepția tătarilor ca minoritate etnică. Începând cu această perioadă, orientarea spre lumea turcică se menține, dar valorile propriiei etnii încep să capete din ce în ce mai multă greutate. Integrarea României în Uniunea Europeană în 2007, acceptarea candidaturii de aderare a Turciei în 1999, model de referință pentru tătari, din poziția sa de stat-protector au constituit cadrul orientării în acest sens. Fuziunea societății românești la Comunitatea Europeană și contactul în acest proces cu conceptele occidentale ca multiculturalismul și globalizarea au avut efecte sesizabile asupra discursului identitar tătar. Deși parte a spațiului dobrogean, caracterizat prin multiculturalitate,³⁴ integrarea în Uniunea Europeană și afirmarea și conștientizarea politicilor UE în domeniul culturii, de protejare și promovare a diversității culturale, de valorizare a tuturor culturilor și modurilor de viață prezente într-o societate indiferent de numărul celor care le împărtășesc³⁵, au constituit contextul activării afirmării specificității etnice tătare.

Cetățenia europeană, prin valoarea sa reală și simbolică, din perspectiva drepturilor și libertăților, le conferea tătarilor sentimentul unui nou statut politic, economic și cultural, care în opinia lor, le consolida identitatea etnică specifică, a cărei afirmare este văzută de tătari în cadrul larg al politicilor europene. Practic, interesul pentru afirmarea unei identități etnice tătare, nu neaparat separate de cea turcă, dar distincte s-a afirmat în primul rând prin atitudinea față de învățământul în limba tătară. Începând cu anul 2005 învățământul în limba tătară devine o preocupare a Uniunii³⁶, fiind luată

³² *Ibidem*.

³³ „*Karadeniz*”, an V, nr. 36/1-2, 1996, p. 8.

³⁴ Conceptul de multiculturalitate este utilizat în acest context în sensul general de diversitate etnică, culturală, lingvistică, religioasă.

³⁵ Demeter Attila, *Naționalism, multiculturalism minorități naționale*, Editura ISPMN, Cluj Napoca, 2012, pp. 53-54.

³⁶ Necesitatea studierii limbii tătare a fost afirmată pentru prima dată în cadrul Parlamentului României, în ședința Camerei Deputaților din 10 aprilie 2007, de către deputatul UDTTMR Amet Aledin. Vezi „*Karadeniz*”, an XVIII, nr. 4/169, aprilie, 2007, p. 1.

inițiativa în scopul elaborării manualelor pentru viitoarele școli comunitare de limbă tătară,³⁷ a căror activitate a fost demarată în toamna anului 2006, în cadrul filialelor UDTTMR din localitățile cu comunități mai consistente³⁸. Se poate spune că limba tătară devine începând cu această perioadă, un element esențial în afirmarea etniei, fiind invocată Constituția României, ca fundament legal în acest sens, subliniind recunoașterea oficială a tătarilor de statul român ca etnie de sine statătoare, subliniind în același timp valorile europene, ca multiculturalismul și unitatea în diversitate,³⁹ în sprijinul noii direcții.

Învățământul în limba turcă : liniaritate și consecvență

Construcția învățământului în limba turcă a fost un proces dificil, din perspectiva organizării resurselor umane și a logisticii necesare în reluarea procesului educațional, dar în ansamblu, unul compact, susținut de efortul și colaborarea constantă, dintre toate nivelele de formulare a deciziilor în domeniul educațional: Ministerul Educației Naționale, Inspectoratul Școlar Județean Constanța și organizația reprezentativă, UDTR, conlucrarea acestora fiind susținută de un factor care s-a dovedit esențial în reluarea învățământului în limba turcă, disponibilitatea statului-mamă de a acoperi lipsurile materiale, specifice perioadei de tranziție.

În acest proces, inițiat imediat după 1990, factorul uman a fost esențial în reorganizarea învățământului în limba turcă, coordonat de persoane cu o viziune idealistă. Crearea unei poziții de inspector de specialitate pentru limba turcă, în cadrul Ministerului Educației, și ocuparea acestei poziții de către o persoană angajată acestui obiectiv, dar și cu o viziune idealistă, de a forma intelectuali în limba turcă, atât în rândul cadrelor didactice cât și al elevilor, a fost unul dintre factorii esențiali care au determinat succesul inițiativei.

În ansamblu se pot distinge două etape ale acestui proces. Prima etapă a fost una de creare a unei baze de resurse umane și logistice care a durat din 1990 și până în 2009-2010, iar a doua de perfecționare a învățământului în limba turcă, care a început în 2010 și continuă și în prezent.

Prima etapă a fost caracterizată de dificultățile specifice reluării educației în limba maternă, inerente în cazul tuturor minorităților naționale care s-au mobilizat în acest sens după 1990. Una dintre primele decizii în acest proces a fost alegerea unei dintre cele trei forme disponibile pentru învățământul în limba maternă: cu predare integrală în limba minorității naționale, cu predare parțială, și studierea limbii materne în cadrul școlilor în limba română. Argumentând prin bilingvismul din cadrul comunității și

³⁷ În prezent, majoritatea elevilor de etnie tătară studiază limba turcă, ca limbă maternă, în condițiile în care limba tătară nu există ca limbă de studiu în cadrul învățământului de stat, fiind predată doar în cadrul școlilor comunitare, care funcționează în cadrul filialelor mai mari ale UDTTMR, și ca materie opțională în cadrul câtorva școli din județul Constanța..

³⁸ „Karadeniz”, an XIX, nr. 7/183 (iulie), 2008, p. 2.

³⁹ „Karadeniz”, an XVI, nr. 4/145, (aprilie), 2005, p. 5.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

interferențele pe care le-a produs acest bilingvism, comunitatea a hotărât drept oportun studiul limbii materne, în școlile cu predare în limba română. Alternativ, cu sprijinul financiar al statului turc, în primii ani după 1990 s-a luat inițiativa introducerii formei de învățământ cu predare parțială, limitată la început în două unități preșcolare, e vorba de Grădinița Bilingva Româno-Turcă *Zubeide Hanım* din Constanța și Grădinița Bilingva Româno-Turcă din Medgidia, iar în 1995 cu sprijinul substanțial al Turciei a fost reînviată tradiția Seminarului Musulman din Medgidia, sub forma Liceului Kemal Atatürk, punându-se în acest fel bazele singurei instituții de învățământ gimnazial și liceal cu predare parțială în limba turcă din România și, în același timp, a singurei instituții care asigură formarea de imami pentru cultul musulman. Limba de predare în cadrul poșilelor liceului a fost de la început limba română, cu excepția claselor de teologie islamică,⁴⁰ unde funcționează forma de predare parțială în limba turcă.

Organizarea acțiunilor pe segmente în această primă fază sub coordonarea inspectorului de specialitate din Ministerul Educației, a dus la un plan concret și pe cât posibil coerent. Organizarea grupelor și claselor în școlile în care existau elevi din comunitate a fost pasul al doilea în punerea bazelor învățământului în limba turcă. Colaborarea în organizarea rețelei școlare cu Inspectoratele Școlare Județene Constanța și Tulcea a fost decisivă, iar localitățile în care au fost organizate școlile din punct de vedere logistic pentru studierea limbii materne au fost Constanța, Medgidia, Cobadin, Fântâna Mare, Mangalia, Tuzla, Castelu și Babadag.

Pasul al treilea a constat în abordarea problemelor de școlarizare, de încadrare a cadrelor didactice și de stabilire a conținutului învățământului în limba maternă. Pentru a răspunde tuturor acestor probleme, coordonatorul împreună cu liderii comunității consideră că abordarea lor nu a fost altceva decât o aliniere din mers la noua politică de învățământ. Un rol important în funcționalitatea procesului de predare imediat după 1990, când încă nu existau materiale didactice, l-a avut capacitatea de adaptare pe parcurs a cadrelor didactice implicate. Elaborarea conținutului obiectului de predare avut în primul an un caracter *ad-hoc*, având loc în cadrul unor întâlniri săptămânale care aveau loc la Constanța între inspectorul de specialitate din cadrul Ministerului Educației și cadrele didactice implicate, în cadrul cărora se stabileau subiectele care urmau să fie predate în săptămâna care urma.

Treptat au fost concepute programe școlare noi, potrivite formelor de învățământ abordate, au fost reeditate manualele școlare vechi, existente la Editura Didactică și Pedagogică la vremea aceea și au fost aduse manuale școlare din Turcia, care au fost adaptate programelor aprobate prin Ordin de Ministru. În perioada 1990-2009 au fost elaborate abecedarul nou, manualul de

⁴⁰ Alături de teologie islamică, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are clase cu profil pedagogic – specializarea educator, învățător, clase cu profil uman – specializarea filologie și câte o clasă cu profil real – specializarea matematică-informatică.

limba și literatura turcă pentru clasa a VIII-a. Golul între cele două manuale a fost creat pentru că manualul de clasa a VIII-a a fost gândit pentru a fi reperul de sosire a nivelului de cunoștințe în ciclul gimnazial V-VIII și reperul de pornire a cunoștințelor pentru ciclul liceal. Ca manuale-materiale auxiliare a fost elaborată o culegere de texte literare pentru liceu, iar pentru clasele mici, preșcolare, o culegere de basme turcești în ediție bilingvă româno-turcă.

Experții în educație pe limba turcă consideră că totuși cea mai acută problemă a fost cea a pregătirii cadrelor didactice, care a necesitat din partea leadership-ului comunității o abordare frontală. Imediat după 1990 existau doar câteva cadre didactice specializate pe limba turcă, pensionare la vremea respectivă, mai exact foști absolvenți ai Seminarului Musulman închis în 1967. Majoritatea cadrelor didactice implicate în procesul de reluare a învățământului în limba turcă erau absolvente de studii superioare, dar cu diverse alte specializări decât limba turcă. Colaborarea bilaterală româno-turcă a făcut posibil primul pas în formarea, pregătirea cadrelor didactice prin programul interguvernamental în domeniul științei, culturii și învățământului, semnat în acea perioadă între cele două guverne, turc și român. Astfel, an de an, prin rotație, cadrele didactice de limba turcă au participat la cursuri de formare și perfecționare la Ankara, Istanbul, Bursa. Primul curs de formare în Turcia a reprezentat începutul unui proces de conștientizare a lipsurilor și a eforturilor care trebuiau depuse pentru a amortiza aceste lipsuri.⁴¹

Pregătirea specializată a cadrelor didactice s-a realizat începând cu 1995 prin *Colegiul Național Kemal Atatürk* din Medgidia și *Colegiului Universitar de Instructori „Kemal Atatürk”*, pentru învățământ primar, cu cursuri de zi, cu durata de trei ani, înființat în anul 2000⁴² și desființat în 2007,⁴³ tot în baza unui

⁴¹ Interviu cu expert educație pentru limbile turcă, greacă, armeană, italiană, 17 aprilie 2019.

⁴² László Murvai (coord.), Ministerul Informațiilor Publice. Departamentul pentru Relații Interetnice, Ministerul Educației și Cercetării. Direcția Generală pentru Învățământ în Limbile Minorităților, *Timpul prezent în învățământul minorităților naționale din România*, Studium, Cluj-Napoca, 2002, pp.1-17.

⁴³ Colegiul a fost deschis în anul universitar 2000-2001, fiind gândit în mare măsură ca o continuare a Colegiului Național „Kemal Atatürk”, Medgidia. Colegiul de Instructori s-a desființat în anul 2007, ca urmare a Legii 288/24 iunie 2004, care prevedea fie lichidarea învățământului superior de scurtă durată, care se desfășoară în colegiile universitare, fie transformarea lor în studii universitare de licență. De asemenea, prin introducerea în anul 2011 a obligativității echivalării de către cadrele didactice din învățământul preuniversitar a studiilor de scurtă durată de 3 ani, cu studii universitare de licență, a atras statutul de necalificați a unei mari părți a personalului didactic de limbă turcă, care nu a reușit completarea studiilor. De asemenea trebuie menționat că există cadre didactice, absolvente ale acestui colegiu care predau religie islamică, având statutul de necalificați, studenții studiind în cadrul acestui colegiu, pe parcursul existenței sale, discipline specifice modului Religie Islamică. Pentru mai multe detalii asupra Colegiului Universitar de Instructori „Kemal Atatürk”, vezi Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea, Ex Ponto*, Constanța 2011, pp. 84-104.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

protocol semnat între Ministerul Educației Naționale din România și Ministerul Învățământului din Turcia. Posibilitatea formării ca și cadru didactic de limba turcă a început să intre în oferta educațională a unor universități spre anul 2000, fiind înființate secțiile de limbă turcă din cadrul universităților din București și Constanța.

Unul dintre cele mai importante obstacole, în prima etapă de constituire a învățământului în limba turcă, a fost legat de prevederea legislativă conform căreia pentru studierea limbii materne era nevoie de acordul părinților. Mentalitatea părinților de a nu suprasolicita copiii, care a fost caracteristică tuturor minorităților naționale, și estomparea identității etnice în perioada comunistă, educarea generațiilor tinere, în sensul conștientizării că studiul limbii materne e o șansă care poate aduce oportunități profesionale pe termen lung, au fost impedimente care au solicitat efortul de sus în jos al liderilor și până la nivelul cadrelor didactice implicate în procesul de predare. În scopul mobilizării comunității în acest sens s-a folosit practic metoda *din casă în casă* până când se obținea o cerere semnată de părinte că este de acord pe parcursul unui ciclu de învățământ ca elevul să participe la orele de limba maternă turcă. Situația a durat până în anul 2000, când prin ordin al ministrului, limba maternă a devenit obligatorie și a intrat în curriculumul școlar.

Numărul total în cele doua județe, care a început de la zero studiul limbii turce cu acordul părinților, a fost de 2.443 de elevi, un număr mic dar rezonabil, raportat la dimensiunile comunității turce și, mai mult, un număr care a rămas constant și în a doua etapă, aceea de consolidare a învățământului în limba turcă, în care s-a intrat progresiv în perioada anilor 2009/2010-2010. Este o perioadă în care se suprapun două schimbări majore: un nou inspector de specialitate pe limba turcă în cadrul MEN, începând cu anul 2009 și adoptarea unei noi Legi a Educației în 2011. Dacă etapa întâi a fost așa cum am văzut, una a creării bazei, a pregătirii, primelor generații de cadre didactice specializate și de publicare a primelor manuale, etapa a doua este văzută de liderii comunității, care au avut un rol esențial în acest proces, ca o continuare a primei etape, dar și ca o evoluție înspre un nivel superior al învățământului în limba turcă. Experții în educație pe limba turcă observă acest proces ca unul continuu, în sensul menținerii în mod constant a comunicării profesionale, după momentul schimbării în funcție, ceea ce a asigurat o evoluție liniară a învățământului în limba turcă.

În această perioadă au fost editate primele manuale noi pentru ciclul primar și manualul de clasa a V-a, nivel gimnazial, iar în prezent se lucrează la manualul pentru clasa a VI-a și la manualele de religie islamică. Autorii sunt profesori locali, absolvenți de studii superioare din Constanța, cele de religie islamică în colaborare cu profesorii de la Colegiul Național Atatürk, care predau discipline de specialitate în cadrul profilului teologic al Colegiului.

Dacă primele generații de profesori au fost autodidacte, în a doua perioadă, cu sprijinul Turciei, a Consulatului Turc la Constanța și începând cu

2012, prin Centrul Cultural Turc Yunus Emre, a început organizarea unor cursuri de perfecționare în cadrul Casei Corpului Didactic Constanta cu specialiști din țara-mamă.

Nu în ultimul rând olimpiadele de limba turcă au fost una dintre realizările care au influențat pozitiv poziția directorilor de școli legat de studierea limbii turce, în plan local. Dacă în prima etapă au fost organizate la nivel local, zonal, județean și în cele din urmă național, în a doua etapă s-a reușit performanța participării în cadrul fazelor internaționale de limba turcă.

A doua olimpiadă importantă pentru turcii și tătarii musulmani este olimpiada de religie islamica, inițiată în 2015. Tot în etapa a doua a început organizarea concursului *Istoria și tradițiile turcilor din România* și concursul de poezii și cântece, *Frumoasa mea limba maternă*. Toate aceste tipuri de concursuri sunt organizate până la nivel național, cu sprijinul financiar al Ministerului Educației Naționale, în parteneriat cu UDTR, iar înainte de 2016 în parteneriat și cu UDTTMR, având în vedere faptul că elevii tătari erau și sunt încadrați în învățământul în limba turcă.

Pe moment, liderii care coordonează învățământul în limba turcă, atât de la nivel central, cât și de la nivel local, consideră că perfecționarea profesorilor în țara-mamă, unde mediul lingvistic este 100% în limba maternă și unde procesul de predare este mult mai centrat pe metode interactive, alături de menținerea numărului de elevi, în jurul cifrei actuale de 2. 443 de elevi constituie obiectivele actuale ale în ceea ce privește acest proiect comun, învățământul în limba turcă.

Învățământul în limba tătară : fluctuații și inițiative.

Începând cu anii 2007-2008 UDTTMR a făcut un pas important în direcția învățământului în limba tătară, luând inițiativa pentru introducerea ca materie opțională în cadrul învățământului de stat. Astfel, în urma efortului de mobilizare al uniunii, în unitățile școlare din județul Constanța în care au existat cereri din partea părinților de a se studia cultură și civilizație tătară, ca segment de *Curriculum la decizia școlii*, s-a găsit soluția a se preda în cadrul unui opțional intitulat *Prietenii limbii tătare* câteva elemente esențiale din limba și cultura tătară. Opționalul a fost aprobat în școli și predat de către cadre didactice suplinitoare de diferite specialități, de etnie tătară.

Cea mai stringentă problemă apărută în acest context a fost tocmai lipsa cadrelor didactice de limbă tătară, în condițiile în care nu exista și nu există nici azi o formă de învățământ superior, recunoscută de Ministerul Educației Naționale, care să asigure pregătirea personalului didactic calificat. Puținii specialiști care mai existau și mai există și azi sunt absolvenți ai secției de limbă tătară din cadrul Facultății de Limbi Străine a Universității din București, desființată așa cum am spus la mijlocul anilor '70 ai perioadei comuniste. În vara anului 2008 s-a realizat un curs de abilitare curriculară pentru predarea opționalului de limbă tătară, iar în toamna aceluiași an au

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

început primele cursuri opționale în școlile din localitățile Constanța, Lumina, Mihail Kogălniceanu, Cobadin și Techirghiol.

Cadrele didactice cu statut de titular și suplinitor deopotrivă, calificate pe diferite specialități și-au pregătit singure un suport de curs care a fost avizat la nivelul unității școlare și de către inspectorul de specialitate limbă turcă al Inspectoratului Școlar Județean Constanța. În timp, acest curs opțional s-a pierdut din mai multe cauze, cum ar fi nerespectarea etapelor necesare aprobării unui opțional, lipsa de motivație a cadrelor didactice în a preda acest opțional și numărul mic al elevilor care solicitau acest opțional. Astfel, în anul școlar 2018-2019 opționalul se mai preda într-o singură școală din județul Constanța.⁴⁴

Cei peste 25 de ani de latență în domeniul politicilor de promovare a limbii tătare și-au pus amprenta și la nivelul actelor normative. Un aspect important de menționat este ratificarea în 2007 a *Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare* și includerea limbii tătare în partea a doua a cartei, care prezintă principiile generale care se aplică tuturor limbilor minoritare sau regionale de pe un teritoriu, fără a menționa măsuri corespunzătoare. Un prim aspect este spre exemplu recunoașterea existenței acestor limbi, precum și respectarea ariei geografice unde sunt vorbite. Dincolo de afirmarea non-discriminării, această parte a doua solicită preservarea limbilor minoritare sau regionale prin învățământ în aceste limbi atât pentru vorbitori, cât și pentru nevorbitori și prin promovarea contactelor între vorbitorii de limbi diferite. Includerea unor prevederi concrete pentru limbile incluse în partea a treia a Cartei, cu privire la aplicarea lor în domenii ca învățământul, justiția, administrația, servicii publice, activități culturale, viață economică și socială îi determină pe anumiți intelectuali tătari să considere o greșeală neincluderea limbii tătare în această categorie, alături de limba turcă, spre exemplu. Consideră că excluderea din Grupa a III a de protecție a Cartei, care cuprinde limbile materne ale minorităților care au învățământ în limba maternă în instituțiile de stat este un impediment care a stat în calea studierii limbii tătare ca limbă maternă în școli. Eșecul neintroducerii limbii tătare în categoria a III-a, deși intervenit abia în 2007, este de fapt rezultatul dezinteresului pentru limba tătară, în perioada anterioară.

În aces sens, în 2008 a fost organizată la Cotroceni, conferința pentru limbi minoritare și regionale din zona Mării Negre, cu focus pe limba tătară. Scopul a fost evidențierea greșelii care se realizase în 2007, în momentul ratificării *Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare*, cu excluderea limbii tătare din categoria limbilor din partea a III-a, care oferea sprijin sporit pentru protejarea limbilor respective. În cadrul conferinței s-a subliniat

⁴⁴ Adresă a Inspectoratului Școlar Județean Constanța către Ministerul Educației Naționale. Direcția Generală Minorități și Relația cu Parlamentul, septembrie 2019.

necesitatea unor demersuri pentru îndreptarea acestei chestiuni din punct de vedere legislativ. De asemenea, tot în 2008, în scopul contracarării lipsei de cadre didactice de limba tătară, în cadrul programelor desfășurate sub egida „Rețelei Universităților de la Marea Neagră”, UDTTMR a organizat, o școală de vară, pe care am amintit-o și mai sus, cu tema: „Program și Planul de învățământ pentru predarea limbii tătare”, acțiunea desfășurându-se la Universitatea Ovidius din Constanța. Cursurile au fost susținute de doi profesori de la Catedra de Limba Tătară din cadrul Universității Tehnice și Pedagogice din Simferopol, Crimeea și profesori din România, în cadrul acestora profesorii din România, care doreau să se specializeze în predarea limbii tătare pentru ciclul primar și preșcolar, grupa pregătitoare, având posibilitatea să studieze conținuturile planurilor de învățământ și metodologiile de predare a limbii tătare în clasele din ciclul primar, ca limbă maternă opțională. În septembrie 2008 s-a încheiat la Constanța un acord de cooperare, între Universitatea Ovidius și Universitatea Tehnică și Pedagogică din Simferopol, care a avut ca scop instruirea cadrelor didactice din zona Dobrogei, în domeniul limbii și literaturii tătare, însă anexarea Crimeei de către Rusia în martie 2014 și ruperea legăturilor cu comunitatea tătară de acolo, în noul context geopolitic al regiunii a însemnat eșecul acestui proiect.

Concluziile principale ale discuțiilor au fost că măsurile care se impuneau erau acelea de unificare, de standardizare a limbii tătare literare și de adoptare a unui alfabet oficial unic, în condițiile în care comunitatea tătară din Crimeea utiliza alfabetul chirilic sub influența spațiului rus, iar comunitatea din Dobrogea utiliza alfabetul latin. În cadrul Congresului Mondial al Tătarilor din anul 2009, organizat în Crimeea, au fost discutate aceste aspecte și s-a subliniat necesitatea adoptării unor măsuri în sensul standardizării limbii și adoptării alfabetului latin în defavoarea celui chirilic. Această hotărâre nu s-a adoptat însă, pe motiv că cei mai mulți vorbitori de limba tătară din Crimeea sunt în vârstă, iar o schimbare a alfabetului din chirilic în cel latin ar însemna o schimbare care ar îndepărta și chiar rupe conducerea comunității de membrii ei.⁴⁵

În ciuda acestor obstacole s-a încercat contracararea pierderii acestui obicei printre cei tineri, printr-o inițiativă instituțională, venită din partea UDTTMR, constând în organizarea, începând cu 2006, a unor cursuri în cadrul unora din filialele sale, și prin introducerea limbii tătare, începând cu 2008, ca materie opțională aprobată pentru nivelul primar în câteva școli din județul Constanța⁴⁶: Constanța, Medgidia, Tuzla, Valu lui Traian, Cobadin, Techirghol,

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 28 ianuarie 2013.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

Eforie Nord, Lumina, Mihail Kogălniceanu, Ovidiu, Valea Dacilor, Murfatlar, Agigea, Mangalia, Castelu, Independența, Topraisar, Negru-Vodă, Tulcea.⁴⁷

Revitalizarea acestui aspect a fost considerată esențială pentru evoluția viitoare a comunității tătare, în condițiile în care una dintre marile probleme actuale ale comunității tătare din Dobrogea este necunoașterea limbii tătare în rândul generației tinere considerată fie o consecință a politicilor de omogenizare,⁴⁸ a suprimării culturii scrise și a învățământului în limba tătară în perioada comunistă,⁴⁹ fie o consecință a fenomenului de asimilare, specific tututor minorităților mici, ca urmare a contactului cu majoritatea care intervine în momentul integrării copiilor în sistemul de învățământ preșcolar, deci în jurul vârstei de trei ani.⁵⁰

Familia, în special contactul cu generațiile mai în vârstă, reprezintă mediul în care o parte a copiilor de etnie tătară vin în contact cu limba maternă tătară, acest lucru în condițiile în care există cazuri de familii tătare, care folosesc în comunicarea cu copiii lor exclusiv limba română. În prezent, majoritatea elevilor de etnie tătară studiază limba turcă ca limbă maternă, în condițiile în care nu există posibilitatea studierii limbii tătare ca limbă maternă în cadrul învățământului de stat.⁵¹

În cadrul școlilor comunitare ale uniunii, care ofereau și meditații la materii ca limba engleză sau matematică, studiul limbii tătare presupunea organizarea unor cursuri de o oră sau două ore de limba tătară pe săptămână. Cursurile aveau loc la sfârșit de săptămână, în cele mai multe situații, așa cum este cazul și la Constanța, cursurile fiind organizate la sediile uniunilor.

⁴⁷ Guvernul României, Departamentul pentru Relații Interetnice, Serviciul programe și relații cu societatea civilă și organisme internaționale, Chestionar cu privire la aplicarea *Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale*, 30 august 2017.

⁴⁸ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 31 ianuarie 2013.

⁴⁹ În perioada imediat următoare Legii din 1948 s-a încurajat scindarea școlilor din Dobrogea în școli turcești și tătarăști, experimentându-se învățarea în dialectul tătar importat din Republica Socialistă Autonomă Tătară Kazan, din URSS. Efectul pentru comunitate pe termen lung nu a existat, lucru confirmat de un număr de membri ai comunității tătare integrați în acei ani în sistemul de învățământ tătar. Principala inadvertență pornea de la faptul că manualele impuse erau în scriere chirilică, în vreme ce tătarii dobrogeni foloseau alfabetul latin. În plus, nu a existat o armonizare în ceea ce privește elementele de istorie, cultură și spiritualitate, acestea transmițând în acest sens, informații referitoare la tătarii din Kazan. Comunicarea înspre elevi a elementelor de cultură tătară dobrogeană rămâneau exclusiv la latitudinea profesorilor. După reforma din 1948 s-a deschis la Constanța un Liceu Pedagogic Tătar, care a funcționat până în 1960 și care a preluat atribuțiile de pregătire a învățătorilor de limba turcă și tătară din Dobrogea, în vreme ce Seminarul Musulman din Medgidia pregătea doar imami. Seminarul, înființat în 1610 a fost închis în 1965-1966, urmat de desființarea specializării de limba tătară din cadrul Facultății de Limbi Orientale a Universității din București.

⁵⁰ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 16 septembrie 2013; Interviu D.I., etnic tătar, 16 septembrie 2013.

⁵¹ Interviu cu expert în educație, 20 mai 2014.

Profesorii care au predat în cadrul acestui sistem erau învățători sau profesori pensionari, care au predat diferite discipline, dar care sunt de etnie tătară, deci sunt vorbitori nativi de limba tătară, la Constanța fiind vorba despre o profesoară de limba română.

În 2013 cursurile de limba tătară ale școlii comunitare *Mehmet Nyiazi*, care funcționa în cadrul UDTTMR Constanța erau frecventate de peste 40 de elevi, împărțiți pe două grupe, începători I-IV și o grupă secundară cu elevi din clasele V-VII. Numărul elevilor a crescut în 2013 față de 2012, când exista o singură grupă I-VII. Elevii de clasa a VIII-a nu frecventau cursurile de limba tătară, motivația constituind-o programul încărcat, datorat examenului de capacitate, care marchează finalul ciclului gimnazial. Manualele de limba tătară au fost editate pe cheltuiala uniunii și redactate în urma întrunirii unui grup de profesori, care s-au ghidat în realizarea acestora, după manualele de limba tătară aflate în uz în anii '50, în cadrul învățământului în limba tătară, din acea vreme. N. I., profesoară de limba tătară în cadrul școlii comunitare *Mehmet Nyiazi* din Constanța, consideră că manualele folosite în școlile comunitare reprezintă o variantă îmbunătățită a acestora, lecțiile de limba tătară bazându-se preponderent pe elemente de vocabular și conversație.⁵²

După 2016, în urma pierderii reprezentării în Parlament și implicit a finanțării de la bugetul de stat, școlile comunitare și-au continuat activitatea, în funcție de disponibilitatea profesorilor de a-și desfășura activitatea pe bază de voluntariat, existând cazuri în care, după sistarea finanțării și imposibilitatea plății profesorilor, aceștia s-au retras din sistemul de predare comunitar. În anul școlar 2018-2019 opționalul de limba tătară se mai predă doar la Școala Gimnazială nr. 1 Lumina, de doi ani fiind predat de o învățătoare de etnie tătară.

După revenirea Grupul parlamentar al Minorităților Naționale, la sfârșitul anului 2020, UDTTMR a depus eforturi pentru redeschiderea școlilor comunitare de limba tătară. După o pauză de patru ani, la care se adaugă contextul restrictiv al pandemiei, procesul de constituire a grupelor de elevi și de cooptare a profesorilor calificați s-a dovedit a fi unul dificil. Cu toate acestea, pe parcursul anului 2021 s-a reușit revitalizarea câtorva școli comunitare de limba tătară din Dobrogea, în localități cu comunități compacte de tătari.

Tot la sfârșitul anului 2020 UDTTMR a semnat un protocol de colaborare cu Inspectoratul Școlar Județean Constanța, care are ca scop promovarea studiului limbii tătare ca disciplină opțională; organizarea de competiții pentru stimularea performanței școlare în domeniul limbii tătare și derularea de programe educative pe termen scurt, mediu și lung cu reprezentanții comunității tătare din județul Constanța, pe diverse teme: istorie, cultură, artă, artă culinară, tradiții, obiceiuri. Astfel, începând cu anul

⁵²Interviu cu profesor de limba tătară în cadrul Școlii Comunitare organizate de UDTTMR, 24 octombrie 2013.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

școlar 2021/2022 Inspectoratul Școlar Județean Constanța a aprobat opționalul de studiu al limbii, istoriei și tradițiilor tătarilor din Dobrogea, în cinci școli din județul Constanța. Conform datelor Inspectoratului Județean Constanța, pe baza solicitărilor venite din comunitate este foarte posibil ca opționalul de limba tătară să fie aprobat începând cu anul școlar 2022/2023, și în alte localități, inclusiv în municipiul Constanța. Procesul va reflecta interesul concret al membrilor comunității tătare pentru studierea limbii materne de UDTTMR.

Concluzii

În cazul organizării învățământului în limba turcă putem observa rolul central al factorilor informal, în special al factorului uman (elita politică și culturală), care a avut un rol esențial în mobilizarea comunității. Totodată crearea unei rețele instituționale, formată din Ministerul Educației Naționale, Uniunea Democrată Turcă din România, Inspectoratul Școlar Județean Constanța, care a asigurat prin factorul uman crearea a diferite mecanisme informale, a dus la reluarea și funcționalitatea învățământului în limba turcă. Nu în ultimul rând, implicarea statului-mamă, Turcia, în susținerea învățământului în limba turcă prin intermediul unor instrumente instituționale și practici specifice politicii externe oficiale a statului turc: Președinția Afacerilor Religioase (Diyanet), Agenția de Dezvoltare și Cooperare Turcă (TIKA) sau Centrul Cultural Turc *Yunus Emre*, a fost esențială în abordarea unor probleme sistemice, caracteristice învățământului minoritar post 1990, ca lipsa cadrelor didactice sau a manualelor școlare de limbă maternă.

În același timp, în cazul comunității tătare, orientarea ideologică spre Turcia imediat după 1990, din rațiuni pragmatice, și implicarea factorului uman (elita tătară) în reconstrucția învățământului în limba turcă au însemnat pe termen lung eșecul organizării unui învățământ în limba tătară. Chiar dacă, începând cu anii 2007-2008, clasa politică tătară a început să facă pași în direcția învățământului în limba maternă, lipsa cadrelor didactice calificate și a formelor de învățământ pentru formarea acestora, dar și absența unei susțineri logistice din partea unui stat-mamă tătar (cu un cadru instituțional de studiere a limbii materne) au inhibat inițiativele în acest sens.

După căderea blocului comunist, Turcia și-a asumat rolul de stat protector pentru toate comunitățile musulmane din Balcani. Conform acestei linii adoptate în politica externă, Turcia a încercat, prin intermediul instrumentelor sale instituționale din domeniile dezvoltării și al diplomației culturale, să încurajeze folosirea limbii turce în toate teritoriile cu care Turcia împarte o istorie, o cultură comună, unde trăiesc comunități importante turcice și de religie islamică. A fost, implicit, și cazul turcilor și tătarilor din Dobrogea.

Pe fondul acestei influențe externe dinspre Turcia, căreia i s-a suprapus momentul 2014 al anexării Crimeii de către Rusia, procesul de organizare a unui învățământ în limba tătară a suferit o deteriorare. Deși au existat încercări între comunitatea din Dobrogea și cea din Crimeea de a dialoga pe tema unificării limbii materne, așa cum am prezentat, în special în perioada 2008-2009, în 2014, în urma anexării Crimeii de către Rusia, comunitatea din Dobrogea a întrerupt legăturile formale și informale pe tema învățământului cu comunitatea tătară din teritoriul de origine. Izbucnirea războiului din Ucraina în februarie 2022 a acutizat această situație. Este evident că alternativa conectării cu un centru în care se cultivă în mod instituționalizat limba tătară nu este la ora actuală fezabilă, resursele locale și mobilizarea locală rămânând singurele soluții pentru organizarea oricărei forme de învățământ în limba tătară.

EDUCATION IN THE MOTHER TONGUE, OF THE TURKISH AND TATAR MINORITIES, IN THE POST-1990 PERIOD

Abstract: My research aims to investigate the Turkish and Tatar language education in Romania from two perspectives: the reconstruction of the dominant educational paradigm and the outline of a history of Turkish and Tatar language education.

At a first level, I reconstruct the educational paradigm which is dominant among the Turkish and Tatar elites by placing education in the general ethno-political program of minority elites, by identifying relevant policy actors concerning minority education and the main debates on this issue. At a second (history outline) level, I identify the major historical turning points of the Turkish and Tatar language education, by sketching a periodization of educational and institutional processes. Emphasizing the current institutional reality of Turkish and Tatar language education, the research will give a glimpse on how two minorities in Romania, with a similar historical and cultural background, are engaging in different forms of minority-language education. The research is based on qualitative methods: structured and semi-structured interviews with political actors, experts in education, members of the two minorities, on text analysis of political programs, journalistic texts and not last on the analysis of legislation.

Keywords: mother tongue, education, national minorities, Turks, Tatars, post-1990 period.